

Wrocław, dnia 2 lutego 2024 roku

OCHRONA DÓBR KULTURY W ZWIĄZKU Z KONFLIKTEM ZBROJNYM

rozprawa doktorska mgr Aleksandry Gebuza

przygotowana pod kierunkiem dr. hab. Bartłomieja Krzana, prof. nadzw.

w Katedrze Prawa Międzynarodowego i Europejskiego

na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii

Uniwersytetu Wrocławskiego

STRESZCZENIE

Głównym celem ochrony dóbr kultury jest zachowanie tożsamości kulturowej i dziedzictwa kulturalnego. Konflikty zbrojne stanowią fundamentalne zagrożenie dla osiągnięcia tego celu. Dowodem na to jest działalność zbrojna na przestrzeni ostatniej dekady. Skala zniszczeń i grabieży dokonana na terytorium Syrii i Iraku porównywalna jest do strat poniesionych w czasie konfliktu na terenie byłej Jugosławii czy II wojny światowej. Współczesnym przykładem może być również wojna pomiędzy Ukrainą i Rosją i skala zniszczeń dokonywanych na dobrach kultury.

W tym kontekście szczególnie znamienna jest motywacja stojąca za aktami destrukcji. Częstokrotnie związana jest ona z dążeniem do zniszczenia tożsamości kulturowej określonych grup ludności. Skala tego problemu zaczyna być coraz częściej dostrzegana przez społeczność międzynarodową. Dowodzi tego między innymi wprowadzenie pojęcia „eksterminacji kulturowej” w 2015 r. na forum UNESCO w ramach dyskusji nad potrzebą rozszerzenia ochrony międzynarodowej dóbr kultury. Na przedstawienie tego postulatu potrzeba było niezwykle dużo czasu. Pojęcie to zostało wprowadzone po ponad sześciu dekadach od nieudanej próby zakwalifikowania poważnych naruszeń dziedzictwa kulturowego jako zbrodni ludobójstwa.

Równie istotnym problemem jest skala i poziom zorganizowania grabieży dokonywanej na terytorium konfliktów zbrojnych. Za proceder ten bowiem są odpowiedzialne nie tylko państwa i jednostki, ale również zorganizowane grupy przestępcze. W tym zakresie naruszenia dokonywane na terenie konfliktów zbrojnych są ściśle sprzężone z rozwojem nielegalnego obrotu dobrami kultury odbywającego się poza granicami samego konfliktu.

Aktualność zagadnień związanych z ochroną dóbr kultury w związku z konfliktami zbrojnymi rodzi pytanie czy współczesny system ochrony zabezpiecza w sposób pełny i

jednolity dobra kultury przed skutkami działalności zbrojnej, zarówno na terytorium prowadzonych konfliktów, jak i poza nimi. Ochrona dóbr kultury stanowi obecnie jedną z najszybciej rozwijających się gałęzi prawa międzynarodowego publicznego. Jednak rozwój ten następuje w sposób niejednorodny, charakteryzujący się fragmentyzacją źródeł prawa wobec wielości inicjatyw prawodawczych i rozbudowanej struktury systemu prawnego. Na powyższe nakłada się również zmieniająca się charakterystyka naruszeń dóbr kultury, ewolucja podmiotów prawa międzynarodowego oraz rosnąca rola konfliktów niemiędzynarodowych.

Ochronie dziedzictwa kulturowego poświęcono wiele uwagi w literaturze. Jednakże dotychczasowe opracowania skupiają się w głównej mierze na analizie poszczególnych elementów systemu ochrony przy jednoczesnym braku przedstawienia charakterystyki współczesnych naruszeń. W literaturze nie ma opracowania skupionego na zbadaniu ogólnego systemu prawnego w szerszej perspektywie skutków konfliktów zbrojnych również poza jego granicami, przy uwzględnieniu oceny czy system ten pozwala na pełną i koherentną ochronę dziedzictwa kulturowego przy uwzględnieniu relacji norm prawa prywatnego na międzynarodowe prawo publiczne.

Celem rozprawy było dokonanie oceny systemu ochrony dóbr kultury z perspektywy jego jednolitości oraz zupełności. Analizie poddane zostały zobowiązania obejmujące zachowanie dóbr kultury i opiekę nad nimi, podzielone wedle kryterium terytorialnego. W tym zakresie wydzielona została ochrona na terytorium konfliktu zbrojnego oraz poza nim, która jest jednak z konfliktem związana. Kryterium to zostało wyprowadzone w oparciu o współczesną charakterystykę naruszeń, pozwalającą na ustalenie pełnej perspektywy systemu ochrony.

Dla realizacji wskazanych założeń, rozprawa doktorska została podzielona na trzy części. Pierwsza z nich poświęcona jest analizie pojęcia konfliktu zbrojnego, dobra kultury oraz odpowiedzialności podmiotów prawa międzynarodowego, a także kluczowym problemom wiążącym się z ich stosowaniem. Druga część dotyczy systemu ochrony dóbr kultury na terytoriach konfliktu zbrojnego ze szczególnym wyróżnieniem charakterystyki przejawów naruszeń, zakresu zobowiązań międzynarodowych i zasad odpowiedzialności za ich naruszenie. Trzecia część odnosi się do ochrony dóbr kultury związanej z konfliktem zbrojnym, ale poza jego terytorium, w szczególności w świetle przeciwdziałaniu nielegalnemu obrotowi dóbr kultury i zasad ich zwrotu do miejsca ich pochodzenia. W tym kontekście szczególnie istotne było przedstawienie charakterystyki naruszeń oraz roli państw wywozu i przywozu dóbr kultury celem określenia sfer wymagających odpowiednich regulacji prawnych zapewniających systemowi ochrony dóbr kultury cech zupełności i jednolitości.

Badanie zagadnienie ochrony dóbr kultury w związku z konfliktem zbrojnym oparto na analizie obowiązującego stanu prawnego i zakresu jego zastosowania. Kluczowym elementem oceny było wskazanie relacji pomiędzy poszczególnymi zobowiązaniami w świetle ich spójności i zupełności, względem zagrożeń związanych z działalnością zbrojną. Badania te zostały poparte kluczowymi dla prawa międzynarodowego publicznego tzw. subsydiarnymi źródłami prawa pozwalającymi przedstawić praktykę stosowania i wykładni poszczególnych instytucji prawnych. Szczególne znaczenie dla rozprawy mają również analizy sporządzone przez organizacje międzynarodowe i pozarządowe pozwalające nie tylko na określenie sposobu wykładni poszczególnych zobowiązań, ale również na wskazanie luk prawnych w obecnym systemie. Dostarczają one bowiem najbardziej aktualnych danych związanych z charakterystyką naruszeń oraz efektywnością funkcjonujących środków ochronnych.

W rozprawie doktorskiej zostało wykazane, że system ochrony dóbr kultury związany z konfliktem zbrojnym uznać należy za jednolity. Biorąc pod uwagę liczną ilość źródeł prawa, oraz zupełnie odmiennych okoliczności i celów ustanowienia poszczególnych regulacji międzynarodowoprawnych wniosek ten może wydawać się zaskakujący. W tym zakresie dostrzec można konsekwencję społeczności międzynarodowej przy wprowadzaniu kolejnych instrumentów prawa międzynarodowego. Ochronę dóbr kultury w związku z konfliktem zbrojnym cechuje bowiem spójność na tle stosowanych pojęć prawnych i środków przeciwdziałających naruszeniom. Nie oznacza to jednak, że brak jest możliwości powstania kolizji. W tym kontekście szczególnie znamienne jest wzrost znaczenia doktryny internacjonalizmu kulturowego utożsamiającego wartość dóbr kultury z dziedzictwem kulturalnym ludzkości względem wciąż dominującej w sferze konfliktów zbrojnych doktryny nacjonalizmu kulturowego wiążącego nadanie ochrony dobrom kultury z posiadaniem przez nie przymiotu dziedzictwa kulturalnego narodu.

Jednocześnie wskazać należy, że nie jest to system zupełny. Pomimo jego rozbudowanej formy wciąż nie zapewnia on pełnej ochrony dobrom kultury z perspektywy charakterystyki naruszeń związanych z konfliktami zbrojnymi oraz różnorodności podmiotów odpowiedzialnych za ich popełnienie.

Z perspektywy ochrony dóbr kultury istotnym mankamentem systemu jest znaczne ograniczenie ochrony dóbr kultury w przypadku konfliktów nieposiadających międzynarodowego charakteru oraz pozostawienie państwom zbyt dużej swobody w zakresie implementacji traktatów w ramach stosowanych środków prewencyjnych i środków karnych.

W znacząco gorszym stanie jest obecny system ochrony dóbr kultury w świetle naruszeń związanych z konfliktem zbrojnym dokonywanych poza jego terytorium. Reżim ten jednak nie

jest zupełny i poziom jego efektywności jest o wiele niższy, niż ochrona dóbr kultury na terytorium konfliktu zbrojnego. Szczególnie problematyczne jest uzależnienie stosowania znaczącej części zobowiązań od ich implementacji w prawie krajowym. Niemniej kluczowym problemem jest brak wzajemności pomiędzy zasadami wywozu i przywozu dóbr kultury, który skutkuje brakiem balansu pomiędzy zobowiązaniami nałożonymi na państwa przywozu i wywozu. W tym zakresie podkreślić należy, że to państwa przywozu w świetle charakterystyki nielegalnego obrotu dziełami sztuki pełnią fundamentalną rolę w przeciwdziałaniu tymże naruszeń. Obecny system prawa międzynarodowego skupia się jednak w swych regulacjach na działalności państw wywozu, jednocześnie nie nakładając szczególnych zobowiązań na państwa przywozu.

Pomimo elementów krytyki współczesnego systemu ochrony dóbr kultury w związku z konfliktem zbrojnym dostrzec należy, że obecne prace nad rozwojem regulacji międzynarodowych w tym zakresie zmierzają w kierunku dalszego uzupełnienia i ujednoczenia systemu. Na obecnym etapie możemy określić go mianem dojrzałego i rozwiniętego systemu ochrony o jednolitym charakterze. Pomimo, że nie można przypisać mu cechy zupełności, podkreślić należy znaczenie stopniowego zwiększania się świadomości społeczności międzynarodowej w zasadności ochrony dóbr kultury przed zagrożeniami związanymi z działalnością zbrojną. Dowodem na to jest między innymi precedensowe orzeczenie *Al Mahdi* wydane przez MTK czy też bieżące prace UNESCO oraz UE nad doprecyzowaniem zasad zachowania należytej staranności przy nabywaniu dóbr kultury.

